

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית • סיוון תשע"ח

חדש באקדמיה: אוסף המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל

בימים אלו קלטה האקדמיה את אחד האוספים הגדולים והחשובים בתחום מחקר הלשון – אוסף המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל מייסודו של פרופ' שלמה מורג באוניברסיטה העברית. מאז כינונו של המרכז בשנת תשי"ז הוא פעל באוניברסיטה העברית, ועתה מסרה האוניברסיטה את האוסף לאקדמיה. באוסף אלפי הקלטות נדירות המשמרות את מסורות הלשון שהועברו בעל פה בעדות ישראל. האקדמיה פועלת להמשיך ולפתח את האוסף ולהנגישו לציבור.

העולים ארצה מן הגלויות השונות הביאו עימם שפע של מסורות ומנהגים מיוחדים, ובהם גם אוצר מסורות הלשון שנשארו בפייהם. מדובר במטען הלשוני המשוקע בזיכרונם ובתודעתם של העולים, וכולל את הלשון היהודית המדוברת ואת אופן הקריאה של העברית והארמית שבספרות היסוד של התרבות היהודית. בלשנים רבים הבינו את הסכנה האורבת למסורות הלשון במציאות הלשונית החדשה המתהווה במדינת ישראל הצעירה. על רקע זה החליט פרופ' מורג להקים מפעל שיהיה אחראי לשימור המסורות האלה. מטרתו הייתה לכנס את המסורות בשלמותן, עדה עדה כשלעצמה, וזאת לפני שתיפגם האותנטיות של כל מסורת. עוד על אוסף המסורות קראו בעמוד 6

מסרנים מחכמי תימן עם פרופ' שלמה מורג

הכינוס הבין-לאומי באקדמיה: עיונים בלשון המקרא

איחוי בנרטיב המקראי ובשירה המקראית לאור תרגומי המקרא. פרופ' שמואל פסברג מן האוניברסיטה העברית בירושלים, היו"ר האקדמי של הכינוס וחבר האקדמיה, הטיל ספק בקיומה של תופעת המ"ם האנקליטית בלשון המקרא. ג'פרי כאן, הפרופסור המלכותי לעברית באוניברסיטת קיימברידג', גם הוא חבר כבוד של האקדמיה, הרצה על משפטים מבוקעים בעברית המקרא.

במושב השלישי הציג חבר האקדמיה פרופ' מנחם קיסטר מן האוניברסיטה העברית בירושלים כמה עיונים לקסיקליים במקרא לאור מגילות ים המלח. הוא הראה את הזיקה שבין המגילות למדרשי חז"ל הנשענים על הנוסח הלא-מסורתי של המקרא, והציע פירוש חדש לצירוף הסתום "פחז כמים אל תותר" שבברכת יעקב. ד"ר תניא נטריוס מן האוניברסיטה העברית עסקה בשאלה כיצד לקבוע אם מילים יחידאיות בשירה הקדומה משקפות עברית קדומה או שאילה מלשון זרה, כגון אכדית. חבר האקדמיה פרופ' יוסף עופר מאוניברסיטת בר-אילן עסק במילות היחס 'אל' ו'על' ובדרכי המסורה בקביעתן בנוסח המקרא.

ב"ב-ט"ו שבט תשע"ח (28-31 בינואר 2018) התקיים בבית האקדמיה ללשון העברית כינוס בין-לאומי בנושא "עיוני לשון ועיוני דקדוק בעברית המקרא". בכינוס השתתפו שלושים חוקרים מישראל, מארצות הברית, מגרמניה ומאנגליה, והם הציגו את פירות מחקריהם בתשעת מושבי הכינוס.

במושב הפתיחה הרצה פרופ' ריינהרט קראץ מאוניברסיטת גטינגן על מצב ביקורת המקרא והשלכותיו על חקר עברית המקרא. הוא הציג את הקושי בזיהוי טקסטים מאוחרים לפי קווי לשון לאור תוספת שיש בנוסח ספר שמואל מקומראן. יאן יוסטון, הפרופסור המלכותי לעברית באוניברסיטת אוקספורד וחבר כבוד של האקדמיה ללשון העברית, הגיב על דבריו וצייד בכוחו של הבוחן הלשוני.

במושב שפתח את היום השני של הכינוס הרצו שלושה חוקרים. פרופ' פרנק פולק מאוניברסיטת תל אביב בחן מקרים של

עוד בגיליון

- מן הכתיב חסר הניקוד אל הכתיב המלא התקני" מאת רונית גדיש
- למד לשונך
- "על אוסף המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל" מאת דורון יעקב וגליה בלבס
- "בשפה קלה ופשוטה? – לדרך תרגומו של הרב יוסף קאפח" מאת חנוך גמליאל

עיונים בלשון המקרא

במושב הרביעי הרצו ארבעה חוקרים. פרופ' **נדל גאר** מאוניברסיטת קליפורניה, סנטה ברברה, הרצה על צורתו ועל משמעו של בניין הפעיל במסורת השומרנית של העברית. **ניק ארנטסון** מן האוניברסיטה העברית דן בהשפעת הארמית בחלקו השני של ספר ישעיהו. **איתי קגן** מן האוניברסיטה העברית עסק באטימולוגיה ובסמנטיקה של השם 'חוק' בלשון המקרא. ד"ר **ורד סיידון** מן המכללה האקדמית בית ברל עמדה על לשונות חיבור וקשירה בפועלי תבונה בעברית המקרא.

את המושב החמישי פתח פרופ' **עמנואל טוב** מהאוניברסיטה העברית. הוא הראה שאפשר להכריע בשאלת קדמות הכתיב לעומת הקרי מתוך בחינת הכתיב והקרי בקטעים מקבילים של המקרא. **חנן אריאל** מן האוניברסיטה העברית, חוקר באקדמיה ללשון העברית, עמד על מקרים שבהם מסורת הקריאה הטברנית משקפת מסורת לשונית מאוחרת למסורת המשקפת בכתיב המקראי. ד"ר **נועם מזרחי** מאוניברסיטת תל אביב הרצה על תרומתה של ביקורת נוסח המקרא לחקר העברית הקדומה. מקרה המבחן שהציע היה הנוסח "בסתר המדלגה" במגילת שיר השירים בקומראן.

היום השלישי של הכינוס נפתח בהרצאתה של פרופ' **עדית דורון** מן האוניברסיטה העברית. היא טענה שלאור הבלשנות המודרנית צורת המקור הנטוי במקרא היא פועלית לכל דבר ועניין. פרופ' **סוזן רוטשטיין** מאוניברסיטת בר-אילן הרצתה על מספרים וסמיכות בעברית המקרא. ד"ר **אמיר געש** מן האקדמיה ללשון העברית הקדיש את דבריו למקור ולשם הפעולה במקרא לפי החיבור הדקדוקי הקראי 'מאור עין'. פרופ' **מיכאל ריז'יק** מאוניברסיטת בר-אילן ומן האקדמיה ללשון העברית הראה כיצד תורגמה צורת הבינוני בעברית המקרא בתרגומים איטלקיים ועמד על ההבדלים בין התרגומים, לרבות ההבדלים בין מתרגמים יהודים למתרגמים נוצרים.

במושב השביעי הרצו ארבעה חוקרים. ד"ר **אלכסיי יודיצקי** מן האקדמיה ללשון העברית עמד על דרכי התצורה של פועלי פ"א בעברית הטברנית. פרופ' **אלישע קימרון** מאוניברסיטת בן-גוריון, חבר האקדמיה וחתן פרס ישראל לשנת תשע"ח, עסק בסופיות הנוכחת בעברית הקדומה. חבר האקדמיה פרופ' **משה פלורנטיין** מאוניברסיטת תל אביב דיבר על הברות כבדות בעברית הטברנית ועל חשיבותן בשחזור הצורות הקדומות של העברית. ד"ר **ירון לישע** מן האקדמיה ללשון העברית הציג דוגמות של היעדר מכפל בכתב יד לניגוד לתורה, והראה שאין מדובר בטעויות סופר גרידא אלא בשיקוף של תופעות פונטיות.

המושב השמיני נפתח בהרצאתו של ד"ר **כריסטיאן שטאל** מאוניברסיטת בן-גוריון. הוא בחן היבטים של הסמנטיקה המקראית מנקודת המבט של התרגום הארמי השומרני לתורה. חבר האקדמיה פרופ' **שמחה קוגוט** מן האוניברסיטה העברית הרצה על תופעת הטאוטולוגיה במקרא ועל השתקפותה במדרש ובפרשנות. ד"ר **אהרן הורנקול** מאוניברסיטת קיימברידג' התמקד במערכת הפועל בעברית המקרא ועסק בשאלת השימוש בזמן, במודוס או באספקט. ד"ר **עדינה מושבי** מאוניברסיטת בר-אילן הרצתה על המאפיינים של לשון מדוברת בדר-שיח המקראי.

במושב הנעילה של הכינוס הרצו שלושה חוקרים. חבר האקדמיה פרופ' **אבי הורביץ** מן האוניברסיטה העברית בירושלים עסק במאפיינים הלשוניים של העברית המקראית המאוחרת ובמקומה במקרא. פרופ' **אד גרינשטיין** מאוניברסיטת בר-אילן הציג פתרונות חדשים למילים שתומות בספר איוב לאור הפילולוגיה המקראית והפילולוגיה השמית המשווה. נשיא האקדמיה פרופ' **משה בר-אשר** חתם את הכינוס

בהרצאה שעסקה בצירוף "יום הקהל" – "יום הכינוס" – בתורה לאור התרגומים הקדומים ומקורות נוספים.

ביום הרביעי סיירו המשתתפים באתר הארכאולוגי חורבת קיאפה בעמק האלה בהדרכת פרופ' **יוסף גרפינקל** מהאוניברסיטה העברית, הארכאולוג שניהל את החפירה באתר. הוא עמד על חשיבות האתר לחקר המקרא והציג את התגליות והממצאים הייחודיים שנחשפו במקום, המוכיחים לדעתו שמדובר באתר יהודאי מימי דוד המלך.

כתב: ד"ר דוד פריבור, המרכז המדעי של הכינוס צילם: דימה פבלנקו

מן הכתיב חסר הניקוד אל הכתיב המלא התקני

רונית גדיש

מדעית של הנוער צריך לתת לו בכתות העליונות את הכתיב המלא" (לשוננו ג [תרצ"א], עמ' 77). אבל עם הזמן נטתה הכף לעבר הכתיב חסר הניקוד, ולא נותר אלא לקבוע כללים מתי מוסיפים וי"וים וי"דים ומתי מכפילים אותן. את ההקדמה לכללי ועד הלשון סיים זאב בן-חיים – שהיה מזכיר הוועד – במילים האלה:

ועד הלשון מקווה, שאם יקפידו המורים, הסופרים וקהל המשכילים לקיים את כללי הכתיב האלה, יתגבש כעבור שנים ניסיון רב, שיאפשר לחזור לבחון אותם ולשפרם.

עם הקמת האקדמיה חשבו מייסדיה שהגיעה העת לרפורמה מרחיקת לכת: יש לפתור אחת ולתמיד את סוגיית סימון התנועות בכתביה העברית השוטפת. הצעה של ועדת הכתיב של האקדמיה בראשית שנות השישים לקבוע חמישה סימנים לתנועות ובהם שני סימנים חדשים לתנועות e ו a ברצף הכתיבה עוררה סערה ציבורית וביקורת עזה, ונגנזה. בסופו של דבר נאלצה האקדמיה להסתפק באימוץ הכללים שקבע ועד הלשון.

את הכללים האלה אימצו במידה רבה גם ההוצאות לאור ועורכי הלשון. עם זאת כמה מן הכתיבים שנדרשו לפי הכללים האלה עוררו קשיים. בראשם הכלל שלפיו תנועת o שסימנה בניקוד קמץ קטן לא תיכתב בו"ו (דוגמת חכמה, עצמה). כלל בעייתי אחר היה הכלל שאין כותבים יו"ד לציון תנועת i לפני דגש חזק בצורות נוטות אם בצורת היסוד אין תנועת i (דוגמת המילים לעתים, אתה, לבי). כמו כן במילים מסוימות גברה מסורת הכתיבה מימים ימימה ורבים כתבו אותן שלא לפי הכללים, כגון שיער, פירות. ועדת הדקדוק של האקדמיה בחנה את הכללים הקיימים מחדש, וסברה שיש לעדכן את שני הכללים הנזכרים ולמלא בהם את הכתיב, ואף הציעה להוציא מן הכללים כמה מילים לפי נוהג הכתיבה הרווח, וכך אומנם התקבל במליאת האקדמיה. שתי גישות קיצוניות שעלו בדיונים נדחו: הצעה למילוי הכתיב באופן גורף (דוגמת מועומד, מיכתב) נדחתה כדי שלא לזעזע את הרגלי הכתיב יתר על המידה. הדעה שיש להימנע מקביעת כללי כתיב בבחינת 'כל הכותב הישר בעיניו יכתוב' הייתה דעת מיעוט, ורוב חברי האקדמיה דבקו בגישה שיש חשיבות לאחידות בתמונת המילה העברית.

עם פרסום הכללים החדשים ניתן להם השם "כללי הכתיב המלא" (במקום השם הקודם "כללי הכתיב חסר הניקוד"). רבים ראו בהם שינוי של סדרי בראשית, וסברו שהם פוגעים בקדושת הכתיב העברי. חלק מן המבקרים לא היו מודעים לקיומם של הכללים הקודמים, וסברו שהכתיב הנכון הוא הכתיב הדקדוקי. אחרים, בעיקר עורכי לשון, התנגדו לשינויים בגלל עצם היותם שינויים.

נראה שלכל המתקשים להתרגל לכתיבים החדשים יפים דבריו של חבר ועד הלשון פרופ' דוד צבי בנעט על ההצעה לכתוב מילים כמו לְבִי, לְעִתִּים בי"ד (הצעה שבסופו של דבר לא התקבלה בוועד הלשון, אך התקבלה (עתה):

אודה ולא אבוש כי ליבי יכני בפעם הראשונה והשניה בכתבי את המלה בי"ד אחרי הלמד, אבל אין זה אלא עניין של הרגל, ולאחר זמן מה יפעל ליבי כשורה בהישנות המקרה (לשוננו יב [תש"ז], עמ' 212).

הכללים החדשים התפרסמו באתר האקדמיה מייד עם קבלתם ופורסמו גם בחוברת מיוחדת עם כללי הפיסוק וכללי התעתיק.

לפני כשנה פרסמה האקדמיה את כללי הכתיב המלא החדשים – כשבעים שנים לאחר שפורסמו לראשונה כללי הכתיב של ועד הלשון. כמעט שלושה עשורים עסק ועד הלשון בסוגיית הכתיב עד אשר גיבש לבסוף את כללי הכתיב חסר הניקוד שפורסמו בתשרי תש"ח, והם הבסיס לכתיב המלא שקבעה האקדמיה לאחרונה.

שאלה שלא הייתה עליה מחלוקת בקרב חברי ועד הלשון היא עצם החשיבות של הסדרת הכתיב. כך התבטא בעניין זה דוד ילין שהיה מראשי המדברים בשאלת הכתיב:

[...] חושב הנני כי כל חפץ בתחית לשוננו יודה כי אי אפשר לחשבה בתור שלמה בתכלית השלמות כל זמן שאין לה כתיב קבוע ושכל הכותבים בה כותבים מלה איש איש כחפצו, בדבר כזה אין ותורים בשום לשון, ורק אנו אשר שפתנו היתה עד כה 'לא חיה ולא מתה', יכלה להתקיים באופן כזה מבלי שישומו גם המדקדקים לבם לעניין הזה בכבד ראש הראוי לו (מתוך "מכתב חוזר" מאת מרכז אגודת המורים בא"י, תרס"ח).

אכן הכתיב העברי עד לתקופתנו היה חופשי למדי וללא כללים. כל מי שייטול לידי ספר שנדפס במחצית הראשונה של המאה העשרים, ובוודאי ספרים מוקדמים יותר, יראה מייד שאין שום עקיבות בכתביה. כך למשל אנחנו מוצאים כתיבים מלאים וחסרים בעמוד הראשון של 'תמול שלשום' מאת ש"י עגנון: "העליה השניה", "מחורבנה", "ולהבנות", "כנוה ברכה", "בפירות", "רנה", "זניהנים", "כפליים", "שבציבור", "הכסא", "הקרן הקיימת", "ביקש", "כיון".

השאלה שהתחבטו בה קודם כול הייתה איזה כתיב לנקוט: את הכתיב הדקדוקי או את הכתיב המלא. בראשית הדרך ניסו לדבוק בכתיב הדקדוקי, כלומר הכתיב "המוכן לניקוד", ואפשר למצוא אותו למשל ב'זכרונות ועד הלשון'. לשאלה זו מעניינים דבריו של ח'נ' ביאליק בוויכוח. הוא סבר כי "צריך להשליט בכל ספרותנו כתיב חסר עם ניקוד", ורק "לשם הכשרה

חדש באתר האקדמיה:

מאגר המונחים המקצועיים

אתר חדש של מונחי האקדמיה עלה לאחרונה למרשתת. באתר כ-120,000 מילים ומונחים ב-240 מילונים מקצועיים ורשימות מונחים שאושרו בוועד הלשון העברית ובאקדמיה ללשון העברית, כפי שנקבעו במאה וחמש השנים האחרונות. מלבד מידע מהימן ועדכני על צורתו המדויקת של מונח זה או אחר, האתר פותח צוהר להתבוננות על התפתחותה של העברית החדשה.

האתר החדש מציג כמה שיפורים לעומת אתר המונחים הישן. כעת אפשר לחפש צירופים ולא רק מילים בודדות; אפשר לחפש את המונחים גם בכתיב המלא התקני ואף להציג אותם בכתיב המלא, ועוד.

האתר פתוח ונגיש לכל המתעניינים בכתובת:

terms.hebrew-academy.org.il

אוסף המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל

דורון יעקב וגליה בלבס

בקריאת השמות האלה. במסורת האשכנזית של קריאת התלמוד מקובל לקרוא $r\acute{a}b\acute{o}$ ³ (כלומר רַבָּה)⁴ לעומת $r\acute{o}v\acute{e}$ (רַבָּא)⁵. במסורת התימנית השמות נראים מנוקדים בצורה זהה. בתלמוד המנוקד של הרב יוסף יעקב (איש צנעא, בירת מרכז תימן)⁶ אנו מוצאים רַבָּה, רַבָּא. אבל רק השומע באוזניו נוכח בהבחנה הברורה שבין שני השמות. הראשון נקרא $rabb\acute{o}$ ⁷, כלומר הבי"ת מנוקדת בדגש חזק ולפניה פתח מקורי. השני נקרא $r\acute{a}b\acute{o}$, כלומר הבי"ת מנוקדת בדגש קל!⁸ בקריאה זו התמזגו שתי תופעות ידועות מאוד במסורת התימנית. האחת היא מעתק (כמעט קבוע) של קמץ הבא לפני הברה פתוחה סופית לפתח (כלומר רבא הפך לרבָּא)⁹, והשנייה היא סטייה מן הכללים הידועים של דגש קל באותיות בגדכפ"ת; הדגש עשוי להימצא במקומות לא רגילים (כגון לאחר שווא נע או בין תנועות), ולהיעדר במקומות שהיינו מצפים שיהיה (לאחר שווא נח או בראש מילה)¹⁰. המשמעות היא שהניקוד רַבָּא בתלמוד הרב עמר משקף מבחינה היסטורית את השם רַבָּא.

ההקלטות שבמרכז המסורות זימנו לנו הפתעה נוספת. גם במסורת הספרדית מבחינים יפה בין השמות, ובדיק באותה הבחנה: $rabb\acute{a}$ לעומת $r\acute{a}b\acute{a}$ ¹¹.

נוכחנו אפוא שבכל עדות ישראל – אשכנזים, ספרדים ותימנים – הבחינו יפה בקריאת השמות, ובדיק באותה הבחנה. אין ספק שהזהות הזאת בין מקורות בלתי-תלויים מקדימה את זמנה של ההבחנה הזאת דורות רבים. ולא זו בלבד אלא שהבחנה זו גם נתמכת באופן חד-משמעי בדבריו של רב האי גאון, האחרון בגאוני בבל, שחי במאה העשירית: "ודעו כי ראבה – אָבָה שמו, וזה ריש מוסף עליו במקום רב. ורַבָּא – אָבָא שמו, וזה ריש מוסף עליו כמו רב.¹² ופירוש אָבָה, כמי שאומר אָבִי. ופירוש אָבָא, כמי שאומר אבא סתם."¹³ הניקוד המכוון שנוסף למילים משקף את שהזכרנו, כלומר את השוני בין רַבָּה לרַבָּא.

3. במסורת זו תנועת ההברה הסופית של כל מילה נקראת על פי רוב בתנועת e, כמעט בלי תלות בתנועה המקורית; ראו מרדכי מישור, "חקר מסורות אשכנז – בדרך לשיטה", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 90.
4. כידוע במסורת האשכנזית אין הדגש החזק ממומש כעיצור כפול, אבל ההגייה הסותמת שלו (b ולא v) נשמרה ומעידה על תצורת השם.
5. במסורת האשכנזית הפתח הגוי a, והקמץ o.
6. המפעל האדיר של הרב עמר – ניקוד כל התלמוד הבבלי על פי הקריאה המסורה בפיו – נעשה ביזמתו ובעידודו של מורג. הוא היטיב להבין את החשיבות במעשה זה, וזיהה את האיש הנכון בזמן הנכון כדי להוציאו אל הפועל. ראו על כך יחיאל קארה, "תלמוד בבלי מנוקד על-פי מסורת יהודי צנעא", פעמים 10 (תשמ"ב), עמ' 136–138.
7. במסורת תימן הפתח הגוי a, והקמץ קרוב ל-o.
8. במסורת תימן נשמרה יפה ההבחנה בין בי"ת בדגש קל לבי"ת רפה. כלומר ההגייה בבי"ת דגושה כאן – מכוונת היא.
9. ראו אצל שלמה מורג, ארמית במסורת תימן: לשון התלמוד הבבלי, ירושלים תשמ"ח, עמ' 41, 95–102.
10. ראו אצל מורג שם, עמ' 77–82. על השמות רבה ורבא ראו עמ' 80 הערה 16.
11. על פי קריאתם של הרב אברהם בן הרוש, איש תאפילאלת שבמרוקו, ושל הרב יעקב זמיר, איש בגדאד שבעיראק. במסורת הספרדית מכוח השפעת הערבית אין הבחנה בין בי"ת דגושה בדגש קל ובין בי"ת רפה, ושתיהן הגויות b, ולעיתים l, כלומר עיצור חוכך דר-שפתי (ולא v, שהוא עיצור חוכך שיני-שפתי).
12. כלומר רבה, רבא = רב אָבָה, רב אָבָא.
13. הניקוד במקור (שימו לב לניקוד השם רַבָּא – בפתח ברי"ש כקריאת התימנים). הערה זו נדונה לאחרונה במאמרו של יוחנן ברויאר, "רבה ורבא, אבה ואבא – כתיב, הגייה והוראה", מחקרים בלשון יז-יח (תשע"ז), עמ' 205–219.

"מהלך בחוצות ירושלים והשם אוזנו כאפרכסת עשוי לדמות לארכיאולוג" – כך פתח פרופ' שלמה מורג את הרצאתו לפני חברי המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית בשנת תשי"ז, השנה שבה החליט על ייסוד "מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל" באוניברסיטה העברית. מורג הבין כי פעולות האיסוף של המסורות חייבות להיעשות בקנה מידה גדול ולכלול הקלטות, רישומים פונטיים וניקוד טקסטים. בשנת תשכ"ה, בקונגרס העולמי למדעי היהדות בירושלים, סיפר מורג על עשרות הסלילים שכבר הוקלטו מתחילת העבודה במפעל. כעשור לאחר מכן, בשנת תשל"ו, מספר ההקלטות כבר הגיע לכ-2,000, וכיום הוא מונה מעל 3,000 שעות הקלטה.

האיסוף התמקד בהקלטות מבוגרים יוצאי הקהילות השונות, מתוך הנחה שהדור הצעיר נטמע ומשתלב בארץ החדשה בקלות, ונוטה לאבד במהירות רבה יותר את מסורות הלשון של ארץ מוצאו. במסגרת המפעל נאסף גם חומר לחקר המרכיב העברי בלשונות היהודים, ובשנת תשמ"ה החל מורג בכתיבת מילון סינופטי של המרכיבים הללו.² בתשנ"ח אוחדו שני המפעלים ונקראו בשם "המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל". מאז פטירתו של מורג בשלהי שנת תשנ"ט עבר המרכז לניהולו של פרופ' אהרן ממון עד לפרישתו מהוראה באוניברסיטה בשנת תשע"ז.

ההקלטות מחזיקות מסורות קריאה בקורפוסים האלה: מקרא, משנה, תלמוד בבלי, תפילות, הגדה של פסח וספר הזוהר. הן כוללות גם קריאות של קראים ושל שומרונים במקרא, וכן טקסטים בלשונות שמיות אחרות, ליטורגיות ושאינן ליטורגיות, ששימשו בפי יהודי התפוצות (ארמית, ערבית יהודית, פרסית יהודית, חבשית ואף ברברית). לצד אלה הוקלטו סיפורים וראיונות שתיעדו תיאורים של הווי תרבותי ואנושי הולך ונשכח, ובעיקר את הלשונות המדוברות שהילכו בקהילות הגולה. מורג ועובדי המרכז הקליטו יותר מ-300 מסרנים מ-30 ארצות – ממזרח וממערב. מורג היה ער להבדלים שבין הקהילות ששכנו בארץ אחת (למשל בין קהילת צנעא במרכז תימן ובין קהילת שרעב שבדרומה) והקפיד לגוון ככל האפשר במוצאם של המסרנים. הוא ראה חשיבות רבה בחקר דיאלקטלי של העברית וסבר שיש ערך רב בשחזור הלהגים הקדומים של העברית, טרם פסקה לשמש בדיבור. הוא האמין כי ההקלטות של מסורות הלשון יכולות להציג תמונה רחבה של העברית לדורותיה שלא הייתה גליה עד כה ולתרום לשחזור זה.

חוקרים רבים התוודעו לאוצר הטמון בהקלטות האלה ותיארו אותן בפרסומים מדעיים. ההקלטות הן כר נרחב למחקרים בכל תחומי הלשון – ובייחוד מערכת ההגה ומערכת הצורות העומדות בבסיס מסורות הקריאה. המרכז אף הוציא לאור את הסדרה "עדה ולשון", ובה מחקרים שיטתיים הבוחנים את מסורות הלשון מבחינות בלשוניות מגוונות.

נביא כאן דוגמה מעניינת שעלתה רק בעקבות שמיעת ההקלטות, והיא מראה את חשיבותן של מסורות הלשון ואת זיקתן למקורות עתיקים.

בתלמוד הבבלי יש שני אמוראים בשמות דומים – רבה ורבא. התלמוד מקפיד על ההבחנה ביניהם באמצעות כתיב שמותיהם: הראשון (רבה בר נחמני, בן הדור השלישי לאמוראי בבל) כתוב בה"א, ואילו האחרון (בן הדור הרביעי, חברו של אביו) כתוב באל"ף. ההבחנה הזאת מוכרת גם

1. שלמה מורג, "למחקר מסורות העדות בלשון חכמים", תרביץ כו (תשי"ז), עמ' 4.
2. מהדורה ראשונה שלו יצאה בעריכת פרופ' אהרן ממון: מילון משווה למרכיב העברי בלשונות היהודים, על יסוד האוסף של פרופ' שלמה מורג ז"ל (עדה ולשון, לא), ירושלים תשע"ג.

"בשפה קלה ופשוטה" – לדרך תרגומו של הרב יוסף קאפח

חנוך גמליאל

כוונתו של הרמב"ם היא שירושלים משמשת מקום פולחן לכל השבטים, ולכן לא חילקו אותה בין שבטי ישראל. הצירוף **מקום עבודה** הוא צירוף המוכר היטב לדובר העברית בימינו לציון המקום שבו אנשים עובדים לפרנסתם. אבל בדברי הרמב"ם הכוונה כמובן אחרת. הרמב"ם השתמש במקור במילה הערבית **עבאדה**, שמשמעה פולחן, עבודת הבורא. החלופה העברית שהציע הרב קאפח, **עבודה**, אומנם יש לה משמעות של פולחן, אך זו מצויה בעיקר ברובד של לשון חכמים ובעברית הרבנית. התרגומים הישנים של פירוש המשנה תרגמו כאן "מקום תפילה". הרב קאפח מעיר שהוא בחר במונח **עבודה** "בעקבות רבינו", כלומר בעקבות הרמב"ם. אכן, בחיבוריו ההלכתיים של הרמב"ם המילה **עבודה** משמשת פעמים רבות לציון עבודת הקורבנות, והספר במשנה תורה העוסק בפולחן הקורבנות נקרא בשם **ספר עבודה**.

במסכת כלאים המשנה עוסקת בבגדים העשויים מחוטי צמר ופשתן וקובעת (ט, ט): "פיף של צמר בשל פשתן אסור". ומפרש הרמב"ם: "פיף של צמר בשל פשתן – צלצול של צמר ופשתים".

מהו צלצול זה? כוונת המתרגם היא למילה **צלצול** המשמשת בלשון חכמים ומשמעה 'חגורה דקה'. במקור הערבי נאמר **שראבה**, והרב קאפח מעיר הערה מתחום הריאליה: "שראבה – והיא חגורת אריג שאינה רחבה". מכאן שהוא שקל את השימוש במילה המקראית הידועה **חגורה**, אך העדיף את המילה **צלצול**. מילה זו משמשת בלשון חז"ל וגם בכתביו ההלכתיים העברית של הרמב"ם, אבל אינה מוכרת לקורא המודרני; מה גם שיש כאן הומוגרף עם המילה **צלצול** שמשמעותה שונה.

דוגמה נוספת היא המילה **קרמיד**. במסכת מקוואות הרמב"ם דן בשאלה אם מי גשמים או מי מעיין הזורמים על גבי רעפים נחשבים מים "שאובים בכלי". הוא מתפלמס עם האומרים "שהמימות העוברים על הקרמידים ועל הסלונות וכל שכן על זולתם כולם מים שאובים".

מהו **קרמיד**? במקור הערבי נאמר **אלקראמיד**, כלומר "רעפים". בהערה הרב קאפח כותב שהיה אפשר לתרגם **רעפים**, כפי שהמילונים לערבית אכן מתרגמים מילה זו, אך הוא העדיף את **קרמיד** "כיון שהיא משומשת רבות בירושלמי". כאן משתקפת מגמתו לשלב מילים מספרות חז"ל ומן הספרות הרבנית בעברית החדשה, גם אם אינן שימושיות בלשונו. המקרה הזה מעניין במיוחד, שכן המילה **קרמיד** אינה נפוצה כלל בספרות חז"ל. היא מופיעה פעם יחידה בתלמוד הירושלמי, ופעמים ספורות בשאר ספרות חז"ל. אומנם היא משמשת שימוש נרחב בכתבי הרבנית של הראב"ד, גדול חכמי פרובנס במאה הי"ב ובן זמנו של הרמב"ם. הרב קאפח ההדיר את ספרו ההלכתי של הראב"ד, ולכן כנראה ראה מילה זו כשימושית.

עיון בדוגמות האלה ובדוגמות אחרות שלא פורטו כאן מלמד שהרב קאפח שילב בתרגומו במתכוון מילים מלשון חכמים ומן הלשון הרבנית, והעדיף אותן על פני המילים הרגילות בעברית החדשה. במקצת הפעמים הוא העמיד את הקורא על כך, ופעמים אחרות לא ציין זאת. אך התוצאה אחת היא: הקורא בתרגום מקבל תרגום עברי חדש, ועם זאת משובצות בו מילים רבות שאינן מוכרות לו או מילים הנושאות משמעות שאינה רגילה בלשונו. נראה שהבחירה שלו הייתה מודעת ומכוונת, והיא משקפת מגמה לנסות ולעצב את אופייה של העברית המתחדשת מתוך זיקה עמוקה ללשון חז"ל וללשון הכתיבה הרבנית.

הרב יוסף קאפח (תרע"ח–תש"ס; 1917–2000) היה איש רב-פעלים: הוא שימש דיין בבית הדין הרבני הגדול, היה ממנהיגי הרוחניים של קהילת יהודי תימן בארץ, כתב וההדיר חיבורים תורניים ותרגם לעברית ספרים רבים שנכתבו בימי הביניים בערבית.

רוב הספרים שתרגם ניתרגמו כבר בימי הביניים לעברית, ותרגומו הוא תרגום חדש. התרגומים הישנים נעשו בתקופה שהעברית לא הייתה שפה חיה ופעילה כי אם שפת לימוד ותרבות ששימשה בעיקר את העילית המשכילה והמלומדת של הציבור היהודי.

בעת החדשה העברית קמה לתחייה, ונעשתה "לשון אופפת כול". מאליו מובן שהלשון החדשה יש לה צביון משלה, והיא אינה זהה ללשון שהשתמשו בה – בעיקר בכתביה – בתקופות הקודמות.

זה הרקע הלשוני והתרבותי למפעל התרגום של הרב קאפח. התרגומים שלו נעשו במדינת ישראל, בסביבה לשונית חדשה. הרב קאפח מיעט לנמק את הצורך בתרגום חדש, אך נראה שהתחדשות הלשון והתחייה התרבותית שנלוותה לה נמנו עם הגורמים שהניעו אותו במהלך הגדול הזה. ואכן תרגומו נפוצו במהירות ונתקבלו ברצון בקרב הלומדים והמעיינים. לדוגמה, בפרויקט השו"ת של אוניברסיטת בראילן, המכיל מאגרים רבים בתחומי הכתיבה התורנית, בחרו להציג את תרגומו לפירוש המשנה במקום התרגומים הישנים שהיו בגרסאות הראשונות של הפרויקט.

תרגומו של הרב קאפח לפירוש המשנה לרמב"ם חשוב מאוד, מפני שהוא העמיד את הקורא על הנוסח המדויק של הפירוש ועל השינויים הרבים שהכניס המחבר בפירושו במהלך חייו. מפעל תרגום כה מקיף מעורר שאלה לגבי טיב הבחירה הלשונית שבחר המתרגם. הרב קאפח עונה על כך בקצרה בהקדמתו:

שמתי אומנם כל מעיני לתרגם בשפה קלה ופשוטה, וכשהיו לפני מילים שונות העדפתי להשתמש במלים ובמשפטים הרגילים בשאר ספרי רבינו (משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, מקור ותרגום, ירושלים תשכ"ג, עמ' 17).

דברים אלו מולידים את הציפייה לתרגום הכתוב בעברית פשוטה, המובנת בקלות לקורא בן זמננו. ברם הקורא את פירוש המשנה של הרמב"ם בתרגומו של הרב קאפח נתקל לא פעם במילים שאינן שגורות בלשונו, והדבר יוצר תמיהה מסוימת.

לדוגמה, המשנה במסכת נגעים (יב, ד) קובעת שירושלים אינה מיטמאת בנגעים. הרמב"ם מסביר זאת כך: "וירושלם לא נתחלקה לשבטים, אלא היא מקום עבודה משותף לכל" (בתרגומו של הרב קאפח, וכן בכל הדוגמאות הבאות).

אוסף המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל המשך מעמוד 6

ראינו אפוא כי הערה בת כאלף שנה מאששת את ההבדל המקובל בפי מסרני עדות ישראל. זו דוגמה קטנה למה שיכול אדם למצוא ולהפיק מן ההקלטות שבאוסף המסורות. אין ספק שהעלאת החומר למרשתת היא בעלת ערך רב, ויש בה הגשמה מלאה של חזונו הגדול של פרופ' שלמה מורג ז"ל: הנצחה של ידע תרבותי עשיר שאבד מן העולם בצורתו החיה, והפיכתו למזמן לכל חוקר ודורש.

1. ראו חנוך גמליאל, "תרגום כניסיון להכוונת לשון: עיון בתרגומו של הרב קאפח לפירוש המשנה", לשוננו פ (תשע"ח), עמ' 80–95.

מצעד המילים הישראליות: תש"ח-תשע"ח

לרגל יום העצמאות ה-70 פנתה האקדמיה לגולשים במרשתת ולעוקבים אחר דף הפייסבוק שלה בבקשה לבחור את המילים המייצגות ביותר את שבעת עשוריה של המדינה. אלפי גולשים השתתפו במיזם, ואלה המילים שזכו לדירוג הגבוה ביותר:

תשל"ח-תשמ"ח שקל

בעשור הרביעי המילה שזכתה לרוב הקולות היא שקל. אחריה באה המילה **קלטת**, והשלישית בתור היא **קניון**. מילים נוספות לעשור זה: **מניות**, **שדולה**, **יחצ"ן** ו**היטל**.

תש"ח-תשי"ח עצמאות

רוב המשתתפים במשאל בחרו את המילה עצמאות כמאפיינת את העשור הראשון. אחרים העדיפו את המילה **צנע** ומעטים מהם ביכרו את **מעברה**. מילים נוספות שהוצעו הן: **משלט**, **הפוגה**, **כנסת** ו**ושר**.

תשמ"ח-תשנ"ח תקליטור

רבים בחרו במילה תקליטור כמאפיינת את העשור, ואילו רבים אחרים העדיפו את **הפרטה**. אחרים בחרו **בקובץ**, **מקוון**, **מדפסת**, **ידוען** ו**זכ"ן**.

תשי"ח-תשכ"ח מיתון

בעשור השני סברו רבים כי המילה המאפיינת היא מיתון. אחרים בחרו את **מרכול**, **חללית**, **מחזמר** ו**פיחות**.

תשנ"ח-תשס"ח מסרון

בעשור השישי, רוב הנשאלים בחרו במסרון. למקום השני הגיעה **מרשתת**, ואחריה **חברת הזנק**, **קיימות**, **ליבה** ו**נווטן**.

תשס"ח-תשע"ח יישומון

בעשור האחרון נבחרה המילה **יישומון**, והיא הקדימה בפער ניכר את **פרצופונים**, **תאגיד**, **מחלף**, **מתווה**, **בולענים** ו**פצחן**.

תשכ"ח-תשל"ח מהפך

בעשור השלישי רוב מכריע בחר במילה מהפך. היו שהצביעו בעבור המילה **להיט** ואחרים בחרו **במחדל**. מילים נוספות שהוצעו הן **מרקע**, **עיצומים** ו**נבחרת**.

העורך: **יעקב עזיזון** • סדר והפקה: **אורית טפרברג**

דואר אלקטרוני: ivrit@hebrew-academy.org.il • במרשתת: hebrew-academy.org.il
האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה, גבעת רם, ירושלים 9190401 • טלפון: 02-6493555